

מטבעות המרידות כבבואה למטרות המרידה / אורן ספיר

מבוא

בשנת 2006 חשפו רוני רייך ואלי שוקרון קטע מן הרחוב העולה מברכת השילוח אל הר הבית ותחתיו תעלת ניקוז. ריצוף הרחוב השבור שהיה מכוסה מפולות חורבן, ותעלת הניקוז, אשר שימשה כמסתור אחרון למורדים ברומא, הם בין האתרים המועטים שהמסייר בהם נפגש בסיור עם קורותיו של מרד החורבן ועם עולמם של המורדים. הפרצות ברצפת הרחוב, שדרךן חדרו הרומאים אל התעלה, מעידות על סופו העגום של המרד, ובורות המסתור וסירי הבישול ממחישים את תקוות ההצלה שנגזזו.¹

תמונה 2: תעלת הניקוז

תמונה 1: הרחוב ההרודיאני המזרחי

1 שוקרון ורייך, תעלת הניקוז.

סיפורם של המורדים המתגלה בתעלות הוא סיפור שותק: תעלות, בורות מסתור וחרסים. כמדריכים המבקשים לספר את קורותיהם של המורדים ולהבין את מטרותיהם, אנו נאלצים לפנות אל התיאורים המילוליים שהשאירו מתנגדיהם: יוסף בן מתתיהו, היסטוריונים רומאים ואגדות החורבן של חז"ל. למקורות אלו מגמה פולמוסית (יוספוס והמקורות הרומאיים) וחינוכית (חז"ל). אני חושב כי כאשר אנו מובילים את המטיילים בעקבותיהם של המורדים יש לשמוע גם את קולם הם. יש דרך, אחת ויחידה, להיפגש עם עולמם של המורדים שלא באספקלריית מתנגדיהם, והיא: להתבונן במטבעותיהם וללמוד מהם. מטבעות המרד הם עדות כתובה יחידה מהמורדים וממשלתם ועל כן הם הכלי היחיד להכרת מטרותיה של ממשלת המרד כפי שהיא עצמה ביטאה באמצעות הסמלים והכתובות על המטבעות.²

אלפי מטבעות התגלו ברחוב ובתעלת הניקוז. במאמר זה אסקור חלק ממטבעות המרידות, אביא את הפירושים השונים לסמלים ולכתובות המופיעים בהם, ואנסה לעמוד על משמעותם ולהבין מה הם מלמדים על מניעיהם של המורדים, על השקפת עולמם, ועל הלכי רוחם.

מטבעות ככלי תעמולה

ראשית השימוש במטבע כאמצעי תשלום בסוף המאה השביעית לפנה"ס, בלידיה שבאסיה הקטנה (בטורקיה של ימינו), סימן מהפך בתחומי חיים רבים. המטבעות – אשר היו עשויים תערובת של זהב וכסף, המכונה אלקטרום – החליפו את סחר החליפין, יצרו כלי מדידה אחיד באזורים גיאוגרפיים נרחבים ואפשרו לצבור ולשמור עושר ביתר קלות. אך לצד השימושים האלמנטריים במטבע לצורכי סחר, מדידה וצבירת הון, שימש המטבע בעולם העתיק כלי להעברת מסרים, כלי תעמולה. בהיעדר כלי תקשורת ממוסדים, בהיעדר עיתונות, היה המטבע דרך ניידת, נוחה, נישאת בכף יד, להעברת מסרים. פני מלכים וסממנים של מדינות הוטבעו על פני השטח הקטנים של המטבע.

על המטבעות הקדומים הוטבעה צורה של חיה או סימן כלשהו שביטא את האחריות של השלטון לערכו של המטבע, כלומר, לאחוז קבוע ומוסדר של זהב בתוך פיסת האלקטרום.³

2 גודבלאט, מטבעות ציון, עמ' 1.

3 עצמון, עובר לסוחר. וראו עוד, ישראלי, קיצור תולדות השקל. עם הזמן, השתנו חומרי הגלם שמהם נטבעו המטבעות, וערך המטבע נקבע על פי משקל המתכת וסוג המתכת: ערך הברונזה היה נמוך ביותר, ערך הכסף גבוה ממנו, וערך הזהב גבוה מאוד.

עם הזמן, הלכו והשתכללו הציורים והסמלים שהוטבעו על המטבעות, ונוספו עליהם גם כתובות. המסרים שהועברו על גבי המטבעות היו עוצמתיים ביותר, ולעתים כללו ידיעות וחדשות (לדוגמה כיבוש מחוז או תוספת תארים לשליט). הסמלים, הכתובות והעיטורים שעל גבי המטבעות ביטאו את עוצמתו של השלטון שטבע את המטבעות. בצורה זו חיזקו המטבעות את כוחו ואת מעמדו של שליט זה או אחר.

הערך התעמולתי של המטבע משתקף בביטוי החז"לי 'יצא לו מוניטין'. מקור המילה 'מוניטין' הוא במילה 'מוֹנֶטָה' (Moneta) – כתוארה של האלה יונו מונטה – המגנה על הכסף. ממילה זו נגזרה המילה 'money' באנגלית. פירוש הביטוי 'יצא לו מוניטין' הוא 'יצא לו מטבע', ומשמעותו: התפרסם והתחזק בעולם. כך נאמר במדרש חז"ל על דוד המלך (בראשית רבה, לט): "'ויצא שם דוד בכל הארצות", יצא לו מוניטין בעולם, ומה היה מוניטין שלו, מקל ותרמיל מיכן ומגדל מיכן'.⁴

טביעת מטבעות הייתה ביטוי לריבונות של ממלכה. המטבעות הרומאיים ביהודה סימלו לא רק את הריבונות השנואה של הכובש הרומאי, אלא גם את התרבות הנוכרית שהביא עמו. זו האחרונה התבטאה בסמלים הפגאניים שהוטבעו על המטבעות.

כיון שכך, אחד הצעדים הראשונים שעשתה ממשלת המרד בראשית המרד היה טביעת מטבעות עצמאיים. ליאו מילדנברג הראה כי רק המרידות של היהודים ברומאים התאפיינו בטביעת מטבעות עצמאיים שהיו חלק מתעמולת המרד.⁵ מטבעות אלו ביטאו חירות מדינית ורוחנית: מדינית – ראשית, כיוון שעצם טביעת המטבעות מבטאת פריקת עול השלטון הרומי; ושנית, כיוון שעל המטבעות צוין מניין השנים לחירות ירושלים, כלומר לפרוץ המרד, ולא לימי שלטון נוכרי זה או אחר. רוחנית – כיוון שאת מקום הסמלים הפגאניים שהוטבעו על המטבעות תפסו סמלים יהודיים.

4 כאמור, במאה העשירית לפנה"ס לא היו מטבעות, והמדרש ביטא את סמליו של דוד במושגים בני ימיו.

5 מילדנברג, מטבעות מורדים.

מטבעות מרד החורבן

"אין לנו דגל. אנו זקוקים לדגל.
בשעה שרוצים להנהיג אנשים רבים,
מן ההכרח הוא להניף סמל מעל לראשיהם"
(בנימין זאב הרצל, "מדינת היהודים")

בשנת 66 לספירה, לאחר הידרדרות היחסים בין היהודים לשלטון הרומי, פרץ המרד. על אף הקיטוב החברתי העמוק שהיה ביהודה במאה הראשונה לספירה, ועל אף העובדה שערים רבות וחלקים רבים באוכלוסייה היהודית לא תמכו במרד או אף התנגדו לו בצורה אקטיבית, הוקמה בשנת 66 ממשלת מרד, שחבריה היו דווקא מן המתונים.⁶ ממשלת המרד טבעה מטבעות באיכות גבוהה ביותר, שנשאו סמלים וכתובות בעלי משמעות רבה למורדים.

מטבעות הכסף

בשנה הראשונה למרד החורבן,⁷ נטבעו מטבעות כסף במשקלים של שבעה גרם ושל ארבעה-עשר גרם (בקירוב) - המתאימים לערכים של מחצית השקל ושל שקל שלם.⁸ בצדם האחד נשאו המטבעות את הכתובת 'ירושלים הקדשה' (לעיתים ללא ה"א הידיעה בתחילת המילה השנייה), שנכתבה סביב לענף הנושא שלושה פירות; ובצדם השני נשאו את הכיתוב 'חצי השקל' או 'שקל ישראל' (בהתאם למשקל המטבע), שנכתב

6 מלחמת היהודים, ספר שני, כ, ג-ה (562-571), עמ' 292-294.

7 אני משתמש בכינוי זה ('מרד החורבן') למרד המכונה 'המרד הגדול' כיוון שמחקרים הראו כי ממדיו של מרד בר כוכבא האפילו על אלה של מרד החורבן (66-70), ומשום כך עשוי המרד השני לקבל את התואר 'הגדול'.

8 במשקלם של השקלים היה שינוי בין ימי הבית הראשון לימי הבית השני (לפחות במאתיים שנותיו האחרונות). בימי הבית הראשון היה משקלו של השקל כ-11 גרם, אך בימי הבית השני משקלו קורב למשקלות היווניים (והרומיים) לכדי כ-14 גרם. לדוגמה: השקל הצורי שקל, בממוצע, קצת פחות מ-14 גרם, ואילו השקל של ימי מרד החורבן שקל מעט יותר מ-14 גרם. דידרכמה יוונית תקנית שקלה, לעתים, אפילו 16 גרם. 'סלע' או טטרהדרכמה (טטרה=ארבע) שקלה מעט יותר מ-25 גרם ונחשבה בעלת ערך כפול מהשקל (הדידרכמה). בעניין שינוי הערכים והמשקלים ראו במשנה, שקלים ב, ד: 'שכשעלו ישראל מן הגולה היו שוקלים דרכנות, חזרו לשקול סלעים, חזרו לשקול טבעין ובקשו לשקול דינרים'. ישראלי, מטבעות השקל; משורר, מטבעות עתיקים, עמ' 10-14, 90-91.

סביב גביע שעל ראשו האות אל"ף - המציינת את השנה הראשונה למרד. המילים נכתבו באותיות עבריות ולא אשוריות.⁹ בראשית המחקר של מטבע זה, זוהו הפירות שעל הענף כרימונים (וכך רשום בקטלוגים שונים).¹⁰ זיהוי זה עורר שאלה -

תמונה 3: מטבע שנה א למרד החורבן

מדוע לטבוע רימון? ומדוע דווקא שלושה? חוקרים אחרים הציעו כי מדובר בשלושה ניצנים של פרי השקד, המסמלים את מטהו של אהרן הכהן: 'והנה פרח מטה אהרן לבית לוי ויצא פרח ויצץ ציץ ויגמל שקדים' (במדבר יז, כג).¹¹ פריחת מטה אהרן מבטאת את הבחירה באהרן ובבניו לכהנים, מכאן אפשרי השימוש בשקד המנץ כסמל לבני אהרן. הגביע שעל גב המטבע זוהה כאחד מכלי השרת במקדש (צלוחית, צנצנת או בזיך). מהשנה השנייה ועד לשנה החמישית למרד (67-70) המשיכו לטבוע מטבעות כסף אלה, אך בתוספת האות ש"ן לפני האות המייצגת את השנה (לדוגמה: ש' ב' - שנה שנייה). למעט שינוי זה, לא חל כל שינוי בעיצוב המטבעות.¹²

תמונה 4: מטבע ברונזה ועל גביו ארבעת המינים

מטבעות הברונזה

בשנה השנייה למרד, החלו לטבוע גם מטבעות ברונזה בערכים שונים. על גבי מטבעות אלו מופיעים סמלים המזוהים כארבעת המינים - אתרוג (לעתים לבד), לולב אגוד עם ענפים (הדס וערבה) ועץ תמר - שייצג באותה תקופה את מחוז יהודה.¹³ עיקר קיומה של מצוות ארבעת המינים היה

9 הכוונה היא לכתב המכונה בטעות 'כתב עברי קדום' ומכונה על ידי חז"ל 'כתב עברי'. הכתב המשמש אותנו היום, והמשמש את היהודים מאז ימי הבית השני, איננו כתב עברי אלא 'אשורי' (ראו סנהדרין כא, ע"ב: 'בירורו להן לישראל כתב אשורית ולשון הקודש') או לחילופין 'יהודי' ו'מרובע' (ראו נוח, האלפבית, עמ' 8-11).

10 ראו, לדוגמה, משורר, מטבעות יהודיים, עמ' 106-109.

11 ראו ישראלי, מטבעות השקל.

12 יש לציין כי בקומה השנייה של מרכז דוידסון מוצג מטבע נדיר למדי - שקל כסף מהשנה החמישית למרד. המטבע נטבע בירושלים (כשאר המטבעות), אך נתגלה במצדה, והוא המטבע היחיד בתצוגה שלא נתגלה בגן עצמו.

13 גם במרכז מטבעות הניצחון הרומיים, שהוטבעו אחר המרד (מטבעות Judaea Capta), מופיע עץ תמר כמייצג את יהודה. כן מופיעים על מטבעות אלו לגיונר רומי זקוף קומה ואישה בוכייה, ובצד השני פניו של

במקדש.¹⁴ במשנה (סוכה ד, ה) נאמר: "בכל יום מקיפין את המזבח פעם אחת". מפשטות לשון המשנה ומהקשרה משמע כי כל ישראל, ולא רק הכוהנים, היו מקיפים את המזבח כשארבעת המינים בידיהם. הקפת המזבח חייבה כניסה לשטח שבין האולם למזבח, אזור שבימים רגילים הכניסה אליו הותרה רק לכוהנים. אם כן, בחג הסוכות התאפשרה גישה קרובה יותר אל המקדש ואל עבודתו, מה שהעצים מאוד את חוויית העלייה לרגל.¹⁵ הסמלים של חג הסוכות היו מרכזיים בעיני העם היהודי, בדומה למנורה - שהייתה סמל מוכר. קיימות עדויות רבות לשימוש בארבעת המינים כמוטיבים עיטוריים על גבי רצפות פסיפס, על גבי נרות שמן ועוד בכל התפוצה היהודית - מבבל ועד איטליה - וכמובן בארץ ישראל.¹⁶

יעקב נגן, אשר חקר את סמליו של חג הסוכות, עמד על כך שבניגוד לעבודת הקרבנות הרגילה, אשר הייתה מסורה לכוהנים בלבד, הרי שבנטילת ארבעת המינים (שנתפסה כעבודה הקרובה לעבודת הקרבנות) יש התקשרות אישית של כל אחד ואחד מישראל אל המקדש. ארבעת המינים משמשים, אפוא, סמל לשותפות כלל העם במקדש ובעבודתו.¹⁷ ברוח זו כתב שמואל ספראי:

מצוות היום ומנהגיו במקדש מרובים הם; ניסוך המים על גבי המזבח, זקיפת הערבה וחביטתה ביום השביעי, נטילת ארבעת המינים והקפת המזבח בהם, שמחת בית השואבה; ובכולן העם נוטל חלק. במידה רבה, כמדומה, כמו הופקע המקדש ממדותם והנהגתם של גדולי הכהונה ועבר לרשות העם. העובדה שבכמה מן המנהגים, כניסוך המים וחביטת הערבה, לא הודו הצדוקים, והעם

הקיסר המנצח. ראו, מאיר, מלך הארץ. ענת אביטל (אביטל, אספקטים נבחרים, עמ' 98) הציעה כי התמר לא היה הסמל של יהודה, אלא סימל רק את אחד מענפי הכלכלה המזוהים עם יהודה - גידול תמרים. היא ביססה את דבריה על כך שהתמר אינו מופיע כעיטור נפוץ בהקשרים אמנותיים בארץ ישראל. לדעתי אין זה מדויק. התמר מופיע על גבי מטבעות רבים: של יוחנן הורקנוס, של אלכסנדר ינאי, של הורדוס אנטיפס ושל נציבים רומאיים שונים, אף שאכן איננו נפוץ בהקשרים אמנותיים כגלוסקמאות ורצפות פסיפס. נראה שההופעה על המטבעות מייצגת את המחוז ואת הענף הכלכלי המוכר כלפי חוץ; ואילו כלפי פנים, בתוך החברה של ארץ ישראל, מוטיבים אמנותיים אחרים היו נפוצים יותר. ההצגה כלפי חוץ, במטבעות, מסמלת יותר מכל את המחוז.

14 אמנם ייתכן שקיימו אותה גם מחוץ לעיר. לדיון ראו טנדלר, הדגמים של המקדש, עמ' 293-294. הערה 42.

15 ראו מקורות שם, עמ' 295-297.

16 קינדלר, לולב ואתרוג.

17 נגן, חג הסוכות, עמ' 27-65.

קיימם למרות רצונם ואף כפה נוהגים אלה על הכוהנים הגדולים לעשותם בעל כרחם, הגבירה וחיזקה תחושה זו.¹⁸

טביעת ארבעת המינים על המטבעות נועדה להגביר את תחושות השייכות והשותפות למאבק על המקדש.

על חלק ממטבעות השנה השנייה, מופיעה אמפורה,¹⁹ ובצד השני מופיע עלה גפן, ואולי אף זמורה וענבים, סמל המוכר מן האמנות היהודית בימי הבית השני.²⁰ במשנה (מידות ג, ח) נאמר: 'גפן של זהב היתה עומדת על פתחו של היכל ומדלה על גבי כלונסות כל מי שהוא מתנדב עלה או גרגיר או אשכול מביא ותולה בה'.²¹ בחפירות למרגלות הכותל הדרומי של הר הבית, התגלתה אבן מעוטרת - שהייתה כנראה חלק מן האפריז של הסטיו המלכותי.²² אבן נוספת, בעלת עיטור דומה מאוד,

תמונה 5: מטבע שנה ב למרד החורבן, בצדו האחד אמפורה ובצדו השני עלה גפן והכיתוב: "לחרות ציון"

תמונה 6: אבן עם עיטור גפן, התגלתה בחניון גבעתי

נתגלתה בעונה השנייה של החפירות בחניון גבעתי (ראו תמונה 6).²³ כבר במקרא, סימלה הגפן את העם היהודי: 'ואנכי נטעתיך שורק כלה זרע אמת' (ירמיהו ב, כא).²⁴

18 ספראי, העלייה לרגל, עמ' 190.

19 יש שזיהו את הכלי כ'צלוחית של זהב' - המוזכרת ככלי שבו שאבו מים מן השילוח כחלק מטקס ניסוך המים (סוכה ד, ט). ראו משורר, מטבעות היהודים, עמ' 110-112. אם זיהוי זה נכון, אז גם סמל זה קשור אל חג הסוכות, ובכך מתחזק מקומו של החג על גבי המטבעות (נוסף לארבעת המינים שפורטו לעיל), ומתחזק הקשר אל מצוות העלייה לרגל למקדש בחג זה. יש לציין שגם בחלק מהמטבעות של בר כוכבא מוטבעת דוגמת כלי דומה מאוד, אולי גם הוא מציין את הצלוחית. בחלק מהמטבעות נמצא גם ענף. יונתן אדלר זיהה ענף זה כערבה ארוכה - הקשורה להקפת המזבח. ראו אדלר, ענף ערבה.

20 גם בחלק ממטבעות בר כוכבא מופיעים עלי הגפן עם אשכול ענבים.

21 מעניין להשוות לאמור במשנה ביומא (ג, י): 'הילני... עשתה נברשת של זהב על פתחו של היכל'.

22 ראו רייך וביליג, חפירות ליד הר הבית, עמ' 37. אבן זו מוצגת בצד השביל היורד מן הכניסה לגן הארכאולוגי אל המבנה האומאי המרכזי.

23 ראו פלג-ברקת, הפרגמנטיס הארכיטקטוניים, עמ' 209. צילום התמונה: מחבר המאמר. אבן שלישית בעלת עיטור דומה משולבת בקיר הדרומי של מסגד אל מרוואני (אורות שלמה) מבפנים; אבן רביעית בעלת עיטור של זמורה ועלים מוצגת ברובע ההרודיאני, בצמוד לחצר הפרסיטילית.

24 וכן 'גפן ממצרים תסיע תגרש גוים ותטעה' (תהלים פ, ט) ועוד. וראו פטריך, מבנה הבית השני.

משמעות הסמלים

מהסקירה הקצרה שהובאה עד כה, ראינו כי הסמלים שהוטבעו על המטבעות ייצגו גידולים חקלאיים שאפיינו את ארץ יהודה, ובעיקר כאלו שסימלו את עבודת המקדש ואת הכהונה. אין ספק כי המקדש וסמליו ניצבו בלבו של המרד - עליהם ולמענם לחמו המורדים. באמצעות הטבעת סמלים אלה על המטבעות, 'העוברים לסוחר', ביקשו מנהיגי המורדים לבטא את מטרת מרידתם, להדגיש את מרכזיותו של המקדש ואת חשיבותו ולחבר את העם כולו למרד ולמטרותיו.

למרות כישלונם של המרד ולמרות תוצאותיו הקשות - חורבן ירושלים והמקדש - המשיכו המקדש וסמליו לתפוס מקום חשוב ומרכזי בתודעת העם וברגשותיו, ובאו לידי ביטוי גם על המטבעות שהוטבעו כשישים שנה מאוחר יותר, במרד בר כוכבא.

מטבעות מרד בר כוכבא

"ואם היית שואלני בצחוק: הדגל מהו? אין זה אלא מוט וסמרטוט של ארג דבוק אליו.

לא, אדוני, דגל הוא יותר מזה. בדגל מנהלים את בני האדם אל אשר יחפוץ המנהל, וגם לארץ הבחירה. לשם דגל יחיו וימותו, רק עליו לבדו יערו למות נפשם, אם יחונכו לכך"

בנימין זאב הרצל במכתב אל הברון הירש, פריז, 3 ביוני 1895²⁵

רוב מטבעות מרד בר כוכבא המוכרים לנו כיום נמצאו בידיהם של שודדי עתיקות. רק בעשרים השנים האחרונות (בערך) התגלו מטבעות כסף של בר כוכבא בחפירות רשמיות ומסודרות. כיום מוכרים לנו אלפי מטבעות, מכסף ומברונזה, מן השנה הראשונה למרד בר כוכבא ועד לשנה האחרונה. לעתים הכתובות על גבי המטבעות מציירות את שמו של מנהיג המרד 'שמעון', או באריכות: 'שמעון נשיא ישראל', וכמו כן מוטבעות עליהן המילים 'שנה זו וזו לגאולת ישראל' או 'לחרות ירושלים'. גם במטבעות מרד זה השתמשו בכתב

העברי ולא בכתב האשורי המשמש אותנו כיום.²⁶ למטבעות בר כוכבא יש ייחודיות נוספת על מטבעות מרד החורבן: הם נטבעו בטביעה משנית על גבי מטבעות רומאיים, ובכך ביטלו את המטבעות הללו.²⁷

אחד הסמלים המופיעים על גבי המטבעות הוא עץ תמר הניצב בגאון. מלבד היותו של עץ התמר סמלה של יהודה, סביר שטביעה זו הייתה גם תגובה לעץ התמר שהוטבע על גבי מטבעות "Judaea Capta" של הרומאים.²⁸

על גבי סלעי הכסף של בר כוכבא, מופיעה חזיתו של המקדש ברמת עיטור גבוהה ביותר. בקדמת הטביעה מוטבעת גדר נמוכה - ככל הנראה הסורג, הגדר המפרידה בין הרחבה החיצונה, המותרת לכניסה לכולם, לבין העזרה, המותרת לכניסת יהודים בטהרה בלבד.²⁹ מעבר לסורג, ארבעה עמודים - המסמנים אולי את החזית של המקדש עצמו,³⁰ ומעל לחזית יש אלמנט נוסף: בחלק מהמטבעות מעין כוכב או עלה, ובחלק מהם עיטור גלי המייצג, כנראה, זמורה של גפן.

תמונה 7: מטבע בר כוכבא ועליו עץ תמר, התגלה במערת אל-ג'י בנחל מכמש על-ידי חנן אשל ובעז זיסו, המחלקה ללימודי ארץ-ישראל וארכיאולוגיה, אוניברסיטת בר אילן.

בין שני העמודים המרכזיים של חזית המקדש, מופיע על המטבעות רהיט - שזוהה על ידי חוקרים שונים כארון הברית עם הכרובים או כשולחן לחם הפנים. אם זהו הארון, נראה שהטבעתו קוראת לא רק להקמת המקדש על כל פרטיו, אלא לחזרה למצב קדום הרבה יותר, שהרי בימי הבית השני לא היה ארון בקודש הקודשים.³¹ דן בר"ג

26 ראו לציין כי השימוש בכתב העברי כבר לא היה מקובל בתקופה זו, ותעיד על כך שגיאת הכתיב החוזרת בכמעט בכל המטבעות: האות ו' ו' נכתבה הפוך (או על צדה). נראה שהשתמשו בכתב העברי כדי להביע קשר אל הדורות הקודמים, או אולי אל מטבעות המרד הקודם - מרד החורבן. ראו משורר, מטבעות היהודים, עמ' 161-163.

27 מילדנברג, מטבעות מורדים; משורר, מטבעות היהודים, עמ' 134-135.

28 משורר, מטבעות היהודים, עמ' 145.

29 מעבר לסורג היו המדרגות של החיל (מידות ב, ג), 'שאין גוים וטמא מת נכנסים לשם' (כלים א', ח).

30 במטבע נדיר ביותר, שנמצאו רק שני פריטים כדוגמתו, יש שני עמודים בלבד ולא ארבעה. ראו טנדלר, הדגמים של המקדש, עמ' 290-291 ואיור שם.

31 או במילותיו של מילדנברג: 'החפץ הוא ארון הברית ומשמעותו הקמה מחדשת של המקדש, ללא חשיבות האם זהו המקדש של סוף בית שני או זה שרצו המורדים להקים' (מילדנברג, מטבעות בר כוכבא, עמ' 33-34). לעניין גניזתו של הארון בסוף ימי הבית הראשון, ראו יומא ה, ב: 'משנטל הארון אבן היתה שם מימות נביאים ראשונים ושתיה היתה נקראת גבוהה מן הארץ שלש אצבעות ועליה היה נותן [את המחתה עם הקטורת]'. וראו גם יומא נב ע"ב: 'משנגז הארון... ומי גנזו יאשיהו גנזו'. ראו לציין כי בהמשך דברי הגמרא (יומא נג ע"ב) יש מחלוקת בשאלה אם הארון נגז או נלקח שלל לבבל. הדעה המקובלת יותר היא שהוא נגז, וראו בעניין זה העדות בשקלים ו, א-ב.

טען כי זהו השולחן ולא הארון על בסיס נתונים מספר: לחפץ המופיע על המטבע יש רגליים, בעוד שלארון הברית לא היו רגליים; במרכז החפץ יש נקודות, המסמלות אולי את הבדים לנשיאת השולחן; יש מטבע נדיר שבו נראה הכלי יותר כשולחן עם מדפים מאשר ארון עם כרובים.³² לי נראה כי זהו השולחן, ונראה שיש לקשר זאת להוצאת כלי המקדש ולהצגתם בפני עולי הרגל כחלק מחוויית העלייה לרגל לירושלים ולמקדש.³³

על גב סלעי הכסף של בר כוכבא מופיעים ארבעת המינים אגודים יחד, שכאמור גם הם קשורים בקשר בל יינתק למקדש ולעלייה לרגל.

תמונה 8: מטבע בר כוכבא, בצדו האחד חזית המקדש ובמרכזו רהיט, בצדו השני ארבעת המינים

הסמלים והכתובות שהוטבעו על גבי מטבעות בר כוכבא ביטאו, יותר מכול, את הכמיהה למקדש, לעלייה לרגל אליו ולהגעה הישירה אל הקודש, שלא הייתה אפשרית מאז החורבן. סמלים אלה פנו אל הרגש של המורדים, שלא ראו את המקדש בעיניהם ולא עלו אליו לרגל, אלא רק שמעו על כך מפי אבותיהם וזקניהם.³⁴ בכך ביקשו מנהיגי המרד לחזק את המורדים ואת תושבי יהודה כולה בצדקת המרד ובחשיבות מטרותיו, תוך כדי הלחימה העזה, ולעתים אף חסרת הסיכוי, נגד כוחות הרומאים. מטבעות 'יהודה השבויה' הרומאיים, שהוטבעו לאחר מרד החורבן, נועדו לא רק להאדיר את שמו של המנצח הרומאי, אלא בעיקר להכניע את רוחם של היהודים ולפרסם את הפסדם ברחבי האימפריה. כתשובה לכך, ניסו בר כוכבא ואנשיו, באמצעות המטבעות, להחזיר את הגלגל לאחור ולחדש את הימים קודם בקריאה: 'לחרות ירושלים'!

32 בר"ג, שולחן לחם הפנים.

33 חגיגה ג, ח: 'כיצד מעבירין על טהרת העזרה מטבילין את הכלים שהיו במקדש ואומרין להם הזהרו שמא תגעו בשולחן ובמנורה'. כלומר, לאחר הרגל מטבילים (מטהרים) את הכלים (ונאמר במפורש שהכוונה לשולחן ולמנורה) למרות שברגל עצמו אמרו להם (לקהל עולי הרגל) 'זההרו שמא תגעו'. חוששים שמא היו שלא נזהרו, נגעו ואולי בטעות טימאו את הכלים. טומאה זו הותרה ברגל כיוון שברגל מתייחסים לכולם כ'חברים' – אנשים שמקפידים על הטהרה, אבל לאחר החג כבר לא מקלים כך, ואז מטהרים את הכלים. לביבליוגרפיה נוספת בנושא ראו טנדלר, הדגמים של המקדש, עמ' 291–293.

34 שם.

תקוות וחלומות, חירות וגאולה

עיון בכתובות שעל מטבעות מרד החורבן יכול ללמד על שינוי בהלכי הרוח של המורדים במהלך המרד. על מטבעות השנה השנייה והשלישית למרד, הוטבעה הססמה: "לחרות ציון". לעומת זאת, בשנה הרביעית שונתה הססמה ועל המטבעות הוטבעו המילים: "לגאולת ציון". יעקב משורר הציע כי שינוי זה משקף שינוי בתפיסת עולמם של המורדים ובתקוותיהם. לדבריו, המילה 'חירות' מבטאת תקווה ריאלית, מאבק אנושי-ארצי להשגת חופש מדיני, ואילו המילה 'גאולה' מבטאת ייאוש מן הסיכויים להצלחה בדרך הטבע ותקווה להתערבות אלוהית. לפי הצעתו, עם התקדמות הצבא הרומי, הבינו מנהיגי המרד שהסיכויים הריאליים להצלחת מלחמתם 'לחרות ציון' הולכים ופוחתים, ומן השנה הרביעית למרד (69 לסה"נ), כאשר חילות רומא קרבו לירושלים ובודדו אותה מסביבתה כמעט לחלוטין, נטו המורדים לחשוב כי רק הצלה אלוהית, 'גאולת ציון', תוכל להציל את העיר ואת מקדשה.³⁵

תמונה 9: מטבע מרד החורבן ובו הכיתוב "לגאולת ציון"

היו מן היהודים שהאמינו עד הרגע האחרון בישועה פלאית זו. יוסף בן מתתיהו תיאר כיצד ברגעים האחרונים של המרד, כאשר כבר היה ברור לכול כי הסיכוי הצבאי הריאלי להצלתה של העיר נגזר, התאספו מאמינים-חולמים ברחבת הר הבית בעקבות דבריו של נביא שקר וחיכו לגאולה נסית מן השמים שתרחש פתאום ברגע האחרון.

הנס לא קרה, ולאחר כיבוש האנטוניה ושרפת המקדש, נטשו הקנאים את ירושלים העל-קרקעית וירדו אל ירושלים התת-קרקעית, אל תעלות הניקוז. יוספוס תיאר את ניסיון ההימלטות אל התעלות במילים אלו:

תקווה אחרונה תלו העריצים וחבורת הליסטים אשר עמם במחילות: הם ציפו שלא יתגלו אם יצליחו לברוח אליהן, ולאחר כיבושה השלם של העיר ויציאת הרומאים ממנה ינסו לצאת בעדן ולהימלט [על נפשם]. אך תקווה זו לא היתה אלא חלום: הם לא היו עתידים לחמוק מאלוהים ולא מן הרומאים (מלחמת היהודים, ספר שישי, ז, ג [370-371])

אנו מספרים את סיפורה של תעלת הניקוז - שהייתה בצוק העתים לתעלת מסתור מן החיילים הרומאים - כסיפור של ייאוש, ומבינים את הכניסה לירושלים התת-קרקעית כמבטאת ייאוש מהאפשרות להגן על ירושלים שעל פני הקרקע.

אולם, מטבעות מרד בר כוכבא מלמדים אותנו כי הייאוש לא היה מוחלט. התקווה הסמויה לישועה, לבניין מקדש, להופעת משיח, הייתה כה עזה עד שכעבור שישים שנה יצא העם 'מתוך המנהרות' למאבק מדמם נוסף נגד רומא, מאבק שסמליו היו סמלי המקדש, ושסמלתו הייתה: 'לחרות ירושלים'.³⁶

מנהרות המסתור הן רשת תת-קרקעית הנוגעת ב'עצבים החשופים' של החברה הישראלית - הנעה בין תפיסה ריאלית למשיחית, בין שאיפה לחירות לשאיפה לגאולה. הסיור בהן מזמן לנו מפגש עם המורדים ברגעיהם הקשים ביותר, שבהם המילה 'חירות' איבדה את משמעותה, והתקווה הייתה לחלום, כלשוננו של יוסף בן מתתיהו. אך המסע במנהרות והכרת מטבעות המורדים, ממרד החורבן ועד מרד בר כוכבא, מלמדים גם מה עז היה כוחה של תקוות הגאולה. קל, ואולי מוצדק, להזדהות עם ההאשמות של יוסף בן מתתיהו כלפי המורדים - שלפיהן חלום הגאולה גרם להם להוביל עם שלם אל אסונו. אפשר גם להבין את הניתוחים ההיסטוריים, שנעשו למפרע, המתארים את מלחמת המרד כולה כמלחמה משיחית לא-ריאלית. אך אי אפשר שלא לחוות ולהבין, דרך המנהרות ודרך המטבעות שנמצאו בהן, את כוחה של התקווה ואת כוחן של ססמאות הגאולה. למטבעות ירושלים שני צדדים, צד אחד משקף את החירות, את הניסיון להשיג יעדים ריאליים; וצד שני משקף את הזרמים התת-קרקעיים שהניעו ניסיון זה, את התקווה הסמויה לגאולה שמעבר לחשבונות הרבים.

מטבעות אלו, על שני צדדיהם, משקפים את המורכבות של המאבק נגד רומא. הסמלים שעליהם הובילו את העם למאבק אחר מאבק. במאמר זה ביקשתי לנסות להבין את שמספרים לנו המטבעות, של המורדים: את תקוותיהם ואת חלומותיהם.

36 יש לציין כי בין שתי המרידות הללו, בין השנים 115-117 לספירה, הייתה מרידה יהודית נוספת בשלטון הרומי, מרידה המכונה 'מרד התפוצות'. ככל הנראה, לא היה לה ביטוי רב בארץ ישראל, אלא בעיקר בבבל ובצפון אפריקה. הייאוש היה אמנם עמוק ותהומי, אך מסתבר שקמו ממנו לא-פעם.

ביבליוגרפיה

- בן מתתיהו, יוסף (תש"ע), **תולדות מלחמת היהודים ברומאים** (ל', אולמן, מתרגם), ירושלים: כרמל.
- בר"ג, דן (תשמ"ז), "שולחן לחם הפנים וחזית בית המקדש על מטבעות מלחמת בר כוכבא", **קדמוניות**, כ, 77-78, ירושלים, עמ' 22-25.
- הרצל, בנימין זאב (1996), **מדינת היהודים**, ירושלים.
- הרצל, בנימין זאב, "מכתב אל הברון הירש", נדלה מתוך: http://benyehuda.org/herzl/herzl_002.html.
- טנדלר, א"ש (תשע"ג), "הדגמים של המקדש והפולחן במטבעות מרד בר כוכבא", בתוך: א', ברוך, י', לוי וא', לוי-רייפר (עורכים), **חידושים בחקר ירושלים הקובץ השמונה עשר**, רמת-גן, עמ' 285-316.
- ישראלי, גדעון (תשס"ג), **טל מן הגזה**, ירושלים, עמ' 155-168.
- ישראלי, גדעון (2011), "קיצור תולדות השקל", נדלה מתוך: <http://musafshabbat.com/2011/03/04>.
- מאיר, ערן (2014), "מלך הארץ", נדלה מתוך: <http://musaf-shabbat.com/2014/01/10>.
- מילדנברג, ליאו (1989), "מטבעות מורדים באימפריה הרומית", **קתדרה**, 52, ירושלים, עמ' 90-99.
- משורר, יעקב (1979), **מטבעות עתיקים**, ירושלים: כתר.
- נגן, י' (תשס"ד), **חג הסוכות במחשבת חז"ל: ניתוח של מוטיבים בהלכות חג הסוכות בספרות התלמודית**, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים.
- נוה, יוסף (תשמ"ט), **ראשית תולדותיו של האלפבית**, ירושלים: מאגנס.
- ספראי, שמואל (1965), **העלייה לרגל בימי הבית השני**, תל-אביב: עם הספר.
- אביטל, ענת (תשס"ה), **אספקטים נבחרים בעיטור הצמחי של האומנות היהודית בתקופות ההלניסטית המאוחרת והרומית הקדומה, עד מרד בר כוכבא (מ-167 לפנה"ס ועד 135 לסה"ג)**, עבודת מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן.
- עצמון, איתמר (תשע"ד), "עובר לסוחר", **סגולה**, 41, ירושלים, עמ' 66-69.
- רייך, רוני וביליג, יעקב (תשנ"ט), "חפירות ליד הר הבית ו'קשת רובינסון' בשנים 1994-1996", **קדמוניות**, 117, ירושלים, עמ' 33-40.

שוקרון, אלי ורייך, רוני (2011), "תעלת הניקוז המרכזית מימי הבית השני בירושלים עם השלמת חשיפת חלקה הדרומי בשנת 2011", **מחקרי עיר דוד וירושלים הקדומה**, ירושלים, עמ' 185-157.

Adler, Y. (2007-2008), "The willow-branch ritual depicted on Bar Kokhba denarii", *INR*, 16, Jerusalem, pp. 131-135.

Goodblatt, D. (2001), *Ancient Zionism? The Zion coins of the first revolt and their background*, International Rennert Lecture Series, 8, Ramat-Gan.

Mildenberg, L. (1984), *The coinage of the Bar Kokhba war*, Aarau-Frankfurt am Main-Salzburg.

Meshorer, Y. (1982), *Ancient Jewish Coinage*, II, New-York.

Amar, Z. (2010), "The shewbread table on the coins of Mattathias Antigonus: Reconstruction", *INR*, 17, Jerusalem, pp. 48-58.

Patrich, J. (2000), "The structure of the second temple a new reconstruction", in: H., Geva (ed.), *Ancient Jerusalem Revealed*, Jerusalem, pp. 260-271.

Peleg-Barkat, O. (2013), "The architectural fragments", in: D., Ben-Ami (ed.), *Jerusalem excavations in the Tyropoeon valley (Givati parking lot)*, I, Jerusalem, pp. 205-212.

Kindler, A. (2003). "Lulav and Ethrog as symbols of Jewish identity", In: R., Deutsch (ed.), *Shlomo studies in epigraphy, iconography, history and archaeology in honor of Shlomo Mousaieff*, Tel-Aviv-Jaffa, pp. 139-145.